

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ У ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Міщій Іван,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Велика французька революція стала одним із найбільш значущих зламів в історії Європи, започаткувавши нову епоху політичних змін та утвердження демократичних ідеалів. Вона розпочалася символічною подією – штурмом Бастилії 14 липня 1789 р., однак передумови до революції визрівали задовго до цього дня. Уже 17 червня того ж року представники третього стану проголосили себе Національними зборами, чим фактично започаткували процес демонтажу старого порядку.

Протягом революційного періоду у Франції послідовно змінювалися форми державного правління, від монархічних до республіканських, кожна з яких відповідала конкретному етапу розвитку революційної ситуації. Політична система країни пройшла крізь низку трансформацій: від конституційної монархії Людовика XVI до республіки, через радикальну яacobінську диктатуру, далі – термідоріанський період та встановлення консульської республіки під проводом Наполеона Бонапарта. Завершальним етапом стала проголошена в 1804 р. імперія, що змінила вектор розвитку держави у бік авторитаризму.

Найчастіше політичний процес в революційній Франції розглядають в категоріях політичних режимів, а саме:

- режим першої (конституційної) монархії Людовика XVI Бурбона (1791–1792) на основі конституції 1791 р.;
- режим першої республіки (1792) на основі конституції 1792 р.;
- режим яacobінської (радикально-демократичної) диктатури (1792–1794) без конституційних підстав і без легітимації виборами;
- режим термідоріанської (помірно-демократичної) республіки (1794–1799) на основі конституції 1795 р.;
- режим консульської (авторитарної) республіки Наполеона Бонапарта (1799–1804) на основі Конституції 1799 р.;

Результатом революції стала трансформація республіканської політичної системи в імперську в 1804 р.

Режим першої імперії Наполеона Бонапарта на основі Конституції 1799 р. існував в 1804-1814 рр. і завершився розгромом імперії союзниками антинаполеонівської коаліції, взяттям Парижа, прийняттям нової конституції – конституційної хартії 1814 р. встановила нову політичну систему (точніше повернення країну до старої монархічної політичній системі, але побудованої на більш демократичних засадах) – конституційну монархію [1].

На відміну від Генеральних штатів, більш демократичні Установчі збори мали безстановий характер. У них депутати розділилися на фракції *конституціоналістів* і *республіканців*. Конституціоналісти виступали за збереження, але обмеження влади короля, тобто за *режим конституційної монархії*. Лідерами конституціоналістів були Мірабо і Сієс. В Установчих зборах, які функціонували до прийняття Конституції і саморозпуску 3 вересня 1791 р. більшість мала фракція конституціоналістів. Саме її депутати прийняли такі важливі для подальшого демократичного розвитку країни законодавчі акти, як Декларацію прав людини і громадянина і Конституцію, скасували титули, привілейовані стани, державну регламентацію економічної діяльності, зрівняли податки, провели реформи в області виборчих прав.

У політизації і відомій демократизації французького соціуму велику роль зіграли політичні клуби і суспільства. У Франції в період революції найбільш активні представники нижніх шарів суспільства для отримання інформації та обговорення подій, що відбувалися збиралися в органах місцевого самоврядування – *секціях*. Представники середніх і верхніх, більш освічених верств (ті, кого тоді називали «публіка») могли відвідувати *салони*, *журфікси*, інші приватно організовані збори, черпати необхідну інформацію з *газет*.

Найбільшу популярність здобув *Якобінський клуб*. Він виник на базі клубу депутатів провінції Бретань, організованого для зборів бретонських обранців і їх зустрічей з виборцями, котрі приїжджали в Париж. Розміщувався клуб в бібліотеці монастиря святого Якоба на вулиці Сен-Оноре, недалеко від манежу, де засідали Національні збори. У нього вступив лідер революційної Франції, який нещодавно повернувся з революційної Америки, Лафайет.

Клуб налічував понад 1200 членів. Якобінці встановили зв'язок з іншими клубами і товариствами в провінцій, пересилали туди свої видання, організовували зустрічі як з окремими громадянами, котрі приїжджали з різних регіонів Франції, так і з депутатами, брали і передавали в Національні збори скарги і петиції від виборців і резолюції провінційних зборів. Якобінці організували в провінції більше 150

відділень. У клубу ще не було власного друкованого органу, але його члени і співучасники видавали такі газети, як «Кур'єр» (редактор Горзас), «Революції Франції і Брабанта» (Демулен), «Французький патріот» (Бріссо), «Революції Парижа» (Прюдом) і ін. [2].

Більш ліві, демократичні позиції, ніж навіть революційна буржуазія і дворянство, об'єднані в Якобінському клубі, займав *Клуб кордельєрів*, що виник в квітні 1790 р. і носив офіційну назву «Товариство друзів прав людини і громадянина». Він об'єднував дрібну буржуазію, великих торговців, представників інтелігенції.

Інший радикально лівий так званий *«Соціальний клуб»* і створена на його базі більш широка організація *«Всесвітня федерація друзів істини»* на перший план висував соціальні вимоги. Організаторами соціального клубу були абат К. Фоше і журналіст Н. Бонвіль. Клуб видавав газету *«Залізні вуста»*.

Вкрай лівих позицій дотримувалася група, очолювана лікарем, який прийшов в революцію, Ж.-П.Маратом, вони видавали газету *«Друг народу»*, навколо якої групувалися *ліві радикали*.

Режим першої (конституційної) монархії.

Після проголошення Конституції 1791 р. Франція формально перетворилася на конституційну монархію. Законодавча влада була передана новоствореним Законодавчим зборам, які склалися з 750 депутатів, обраних активними громадянами – майже 20 % населення. Це стало помітним кроком у бік демократизації державного управління, особливо в порівнянні з іншими європейськими монархіями того часу.

Король Людовик XVI, хоч і зберіг виконавчі повноваження, значно обмежився у своїх діях: він втратив законодавчу ініціативу та контроль над фінансами. У новоствореному парламенті домінували три основні фракції: фельяни (помірковані прихильники монархії), жирондисти (помірковані республіканці) та радикальні монтаньєри (або «гора»), які займали крайні позиції у залі засідань.

Політичне життя активно розвивалося і поза стінами парламенту. В країні діяли численні політичні клуби, серед яких найбільш впливовим став Якобінський клуб. Саме він відіграв вирішальну роль у формуванні суспільної думки, поширенні революційних ідей та організації протестного руху. Активно діяли також секції – органи місцевого самоврядування, що стали осередками політичної активності населення [3].

Режим першої республіки (1792). Після падіння монархії 10 серпня 1792 р., яке стало наслідком повстання федератів у союзі з якобінцями та санкюлотами, Франція вступила в нову політичну фазу – встановлення республіканського ладу. Вже 21 вересня того ж року Національний Конвент офіційно проголосив Францію республікою, відмовившись від монархічної форми правління.

Національний Конвент, обраний на основі загального виборчого права, включав 750 депутатів, що представляли різні верстви населення та політичні орієнтації. У ньому співіснували дві основні фракції: жирондисти та монтаньяри. Жирондисти орієнтувалися на середній клас, власників та інтелігенцію. Вони прагнули зберегти основи правового порядку, приватну власність і політичну свободу, але з обмеженою участю народних мас.

Монтаньяри ж, навпаки, базувалися на підтримці нижчих верств суспільства, зокрема санкюлотів. Вони висували на перший план ідеї соціальної рівності, захисту права на існування та загальної участі громадян у політичному житті. Це протиставлення призвело до загострення внутрішньополітичної боротьби, яка згодом завершилася переходом до яacobинської диктатури [2].

Режим радикально-демократичної диктатури (1792–1794).

Радикалізація революційного процесу у Франції досягла свого апогею в період яacobинської диктатури. Після збройного перевороту 2 червня 1793 р. яacobинці, не маючи можливості здобути більшість у Конвенті демократичним шляхом, силою усунули політичних суперників – жирондистів. Влада була сконцентрована в руках Комітету громадського порятунку, що фактично замінив інститути республіканського самоврядування.

Період правління яacobинців супроводжувався суворим контролем над суспільством, репресіями, скасуванням конституційних норм і обмеженням політичної свободи. Конституція 1793 р. так і не набула чинності, а виборча система була тимчасово відкладена на користь революційного управління.

Комітет громадського порятунку, під керівництвом Робесп'єра, проводив політику терору, що охопила всі прошарки населення. Основним інструментом впливу стали суди та гільйотина. Такий метод управління, попри свою жорстокість, дозволив тимчасово стабілізувати ситуацію в країні, мобілізувати ресурси для війни та утвердити радикальні соціальні й економічні реформи.

Разом із тим, політична централізація та придушення опозиції викликали сильну реакцію. Уже в липні 1794 р., внаслідок термідоріанського перевороту, диктатура яacobинців була повалена, а сам Робесп'єр страчений [3].

Режим термідоріанської республіки (1794–1799). Після усунення яacobинської диктатури 9 термідора (26 липня 1794 р.), політична ситуація у Франції зазнала чергової трансформації. До влади прийшли помірковані республіканці, які прагнули відновити баланс між революційними досягненнями та політичною стабільністю. Цей період дістав назву термідоріанської республіки.

Новий політичний устрій було закріплено в Конституції 1795 р. Вона передбачала створення двопалатного парламенту – Ради п'ятисот і Ради старійшин, а також запровадження колегіального органу виконавчої влади – Директорії. Система була орієнтована на стримування крайнощів, які мали місце за часів якобінського режиму.

Виборче право залишалося обмеженим, знову введено цензову систему: голосувати могли лише ті громадяни, що відповідали майновим критеріям. Це свідчило про відхід від радикальної демократії та повернення до більш консервативних підходів в управлінні.

Незважаючи на формальне збереження республіканських інститутів, Директорія зіткнулася з численними викликами: економічна нестабільність, зростання політичного екстремізму, заколоти, а також загроза з боку роялістів і радикалів. У таких умовах влада поступово зміцнювалася в руках військових, зокрема генерала Наполеона Бонапарта, чий політичний вплив невпинно зростав [3].

Політичний режим наполеонівської першої імперії. З одного боку, був прямий відступ від демократії. Саме тоді було остаточно замінено республіканське правління монархічним, відтворена станова, титулована королівська (звання князів, графів, баронів, маркізів) і знову створена імператорська (звання великого електорату, архіканцлера, головного скарбника, великого адмірала) еліта, скасовані вибори місцевих чиновників і суддів, скасовано місцеве самоврядування, яке замінило «сильне», тобто суто централізоване місцеве управління, яке було керованим і призначалося імператором. Але найістотнішим кроком назад від демократії стала заборона в революційний період партій і політичних організацій і введення цензури.

З іншого боку, Наполеон пішов на введення загального (для чоловіків) виборчого права, скасованого термідоріанським режимом і запропонував абсолютно нову форму масової участі – всенародні відкриті голосування-опитування з істотних питань політичного життя – *плебісцити*. Як другий важливий крок Наполеона в сторону демократії слід розцінювати прийняття в 1804 р. цивільного кодексу, який отримав назву Кодексу Наполеона, доповненого потім (1806–1810) процесуальним, торговим та кримінальним кодексом. Ця система кодифікованого права справила великий вплив на формування правової держави у Франції і створення подібних збірок законів у багатьох інших країнах, що переходили до демократії. Третім важливим кроком в напрямку демократії стало визнання свободи підприємництва, що зробило величезний вплив на розвиток французької індустрії і торгівлі і, в подальшому, – на входження країни до індустріальної епохи. Четвертим «демократичним» діянням Наполеона стало припинення переслідувань на релігійному ґрунті, що здійснювалися монтаньярами і, в якійсь мірі, термідоріанців, відкриття

всіх церков і зниження, таким чином, рівня конфлікту між віруючими і атеїстами [4].

Висновки. Отже, демократія під час французької революції пройшла великий і складний шлях. По-перше, в суспільній свідомості міцно закріпилася *ідея парламентаризму*. Французький парламент з станових Генеральних штатів перетворився на потужний інститут демократії, стримував найбільш радикальні елементи від насильницьких і безвідповідальних дій, що переводить центр політичної боротьби з вулиць і площ в стіни законодавчого органу, від обстановки насильства – в правове поле, від протистояння натовпів до партійної полеміки. По-друге, суспільство отримало основний закон – *Конституцію*, яка стала основою нової республіканської політичної системи. По-третє, нова для Франції *республіканська політична система* отримала, нарешті, можливості для легального функціонування. По-четверте, французи отримали можливість безперешкодно створювати *політичні партії*, які перетворилися в істотний чинник волевиявлення і без яких стало важко уявити роботу парламенту. По-п'яте, проголосивши загальне виборче право, яке хай не охоплювало ще всіх потенційних громадян, але революція дала можливість різко *розширити поле політики*, залучити до участі в ній широких верств громадян. По-шосте, революція відкрила багатьом людям з найнижчих верств суспільства цілком *легальний і мирний шлях в політику*. Найбільш активні і талановиті представники третього стану і навіть санкюлоти домоглися не тільки політичних прав, а й можливості стати професійними політиками. Революція розширила, таким чином, політичну сферу суспільства, створила умови для її подальшої демократизації.

Далеко не всі важливі події французької революції слід трактувати як кроки демократії, як ступені побудови демократичної політичної системи і демократизації суспільства. Слід підкреслити, що революційні події у Франції, як і революція в Нідерландах і Англії з точки зору розвитку політичної демократії розвивалися нерівномірно, стрибкоподібно, часто непередбачувано, тобто не завжди ґрунтувалися на розумному розрахунку. Направду система «абсолютна монархія – республіка – конституційна монархія» з подальшою тенденцією останньої до демократизації та трансформації (вже наприкінці XIX ст.) в народну монархію характерна для більшості європейських держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексіс де Токвіль. Давній порядок і Революція. К., 2000. С. 11–28.
2. Georges Lefebvre, *La Révolution française*, Presses Universitaires de France, vol. I, 1951; vol. II, 1957.
3. Джеджула К. Історія Франції. К., 1954.
4. Тищик Б.Й., Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.). Л.: Світ, 2013.